

גשרים של ידע

שותפויות אקדמיה-קהילה בישראל

עורכים: דפנה גולן, יונה רוזנפלד, צביקה אור

גשרים של ידע: שותפויות אקדמיה-קהילה בישראל | עורכים: דפנה גולן, יונה רוזנפלד, צביקה אור

סדרת ספרים
בנושאי חינוך ותרבות

מכון סופית

מכון
סופית

גשרים של ידע שותפויות אקדמיה-קהילה בישראל

עורכים: דפנה גולן, יונה רוזנפלד, צביקה אור

Bridges of Knowledge: Campus-Community Partnerships in Israel

Daphna Golan, Jona Rosenfeld, Zvika Orr

עורכים: פרופ' דפנה גולן, פרופ' יונה רוזנפלד, ד"ר צביקה אור

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת:

עורכת ראשית: ד"ר יהודית שטיימן

עורכת אקדמית: ד"ר אריאלה גדרון

עורכת תוכן ולשון: לילך צ'לנוב

עורכת לשון אחראית: אדוה חן

עורכת גרפית ומעצבת העטיפה: מאיה זמר-סמבול

צילום העטיפה: יונתן זינדל

הספר יצא לאור בסיוען הנדיב של אוניברסיטת בר-אילן;
אוניברסיטת חיפה - תכנית הדגל למאבק בהדרה ולקידום סולידריות חברתית;
ושותפות אקדמיה-קהילה באוניברסיטה העברית בירושלים

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של כל חומר
ששולב בספר ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל
השמטה או טעות. אם יובאו אלה לידיעתנו, נפעל לתקנם
במהדורות הבאות.

מסת"ב: 6-136-530-965-978

© כל הזכויות שמורות למכון מופ"ת, תשע"ז/2017

טל': 03-6901406 <http://www.mofet.macam.ac.il>

דפוס: אופסט טל בע"מ

לקראת התנועה האטית: מן הנביש המהיר לפארק המסילה

1 דיאגו רוטמן

מבוא

בתקופה שבה לא היה שכיח בישראל שקבוצת תושבים תתארגן למאבק נגד החלטה עירונית הנוגעת לתכנון אורבני ותצליח במאבקה, התרחש בירושלים תהליך שכיח עוד פחות: שלושה סטודנטים מהאקדמיה לאמנות ועיצוב 'בצלאל' הובילו את הצעדים הראשונים להתארגנות כזאת, ואף הפיקו פעולות חשובות שתרמו רבות להקמת פארק ירוק במקום שבו אושרה סלילת כביש מהיר בן ארבעה נתיבים - כביש 34 שהיה אמור להיסלל לאורך תוואי הרכבת הישן מירושלים לתל אביב, ולעבור בשכונות בית צפאפא, פת וגוננים, ובשולי אזור התעשייה תלפיות ולשכונת מקור חיים.² התהליך המשותף שיצרו קבוצת התושבים, הסטודנטים וגורמים נוספים (ובהם החברה להגנת הטבע, גרעין 'דבש' של החברה להגנת הטבע ובית הספר "קשת") הסתיים בעצירת התכנית העירונית לסלילת הכביש ובהקמת פארק בשטח שלצד פסי הרכבת - פארק המסילה. הפארק הפך את נקודת החיבור הבין-עירונית הזאת לאחד החיבורים המאתגרים בתוך אחת הערים המפולגות ביותר בישראל ואף מחוצה לה.

בפרק זה אשחזר את ההיסטוריה הקצרה והקרובה של תהליך ההתארגנות ואת פעילות הקורס 'אמנות, אקטיביזם ומרחב ציבורי' בצלאל בשיתוף תושבי שכונת גוננים ('הקטמונים') בירושלים, באמצעות איסוף פיסות מידע המשקפות את אופיו הדיאלוגי של התהליך ואת הישגי המאבק המשותף, מתוך נקודת המבט שלי בהיותי אחד ממנחי הקורס, לצד לאה מאואס (מקבוצת 'סלה-מנקה'), איתן שוקר ואלדד סידור.

מעשה האיסוף של הטקסטים המגוונים והרכבתם לנרטיב יבטאו את יחסי הכוחות בין המרצים לסטודנטים, בין תושבי השכונה למרצים ולסטודנטים, ובין

1 אני מודה לאיתן שנקר וללאה מאואס, שותפיי להוראה בקורס, על הקריאה הקפדנית ועל ההערות המועילות לפרק; וליוסי סעידוב על הערותיו.

2 התכנון המקורי של העירייה היה להקים שני פרויקטים לצד פסי הרכבת: בקטע המזרחי, בין בקעה לעמק רפאים - מסלול הליכה ומסלול רכיבה על אופניים; ובקטע המערבי-דרומי, בין גוננים לבין מקור חיים, תלפיות ובית צפאפא - כביש מהיר.

נציגי הממסד לרמויות הפועלות האחרות. אנסה גם להתבונן בפארק המסילה עצמו בהיותו מצע לפרשנויות ולנרטיבים משתלבים או מתחרים.

על הקורס

הקורס התחיל כקורס רב-מחלקתי באקדמיה לאמנות ועיצוב בצלאל בעקבות פנייתו של איתן שוקר לנשיא בצלאל בנובמבר 2003 בהצעה להקים יחידה של פרויקטים מיוחדים בעלי עניין חברתי, קהילתי, תקשורתי ותרבותי, שיעוררו את מודעות הסטודנטים לתחומים האלה. מטרת היחידה הייתה לפתח רעיונות שישלבו את תחומי ההתמקצעות של המחלקות למיניהן בכמה פרויקטים בכל שנה.

בעקבות ההצעה פותח קורס רב-מחלקתי ושמו 'אמנות ואקטיביזם'. אל איתן שוקר (שהיה מרצה במחלקה לצילום בבצלאל) חבר האמן והצלם אלדד סידור, ובקורס שהם לימדו פיתחו הסטודנטים פרויקטים של אמנות בשילוב קהילות שונות. בעקבות שיתוף הפעולה עם 'כנס שדרות לתרבות וחברה' הוחלט לקיים את סמסטר הקיץ של הקורס בעיר שדרות, בעיצומם של תהליך ההתנתקות ושל מטרי הקסאמים על העיר בשנים 2004-2005. לאחר שנתיים, שבהן הופקו כעשרה פרויקטים בעיר שדרות, הצטרפנו לאה מאואס ואני, מקבוצת 'סלה-מנקה', להנחיית הקורס, והוא שינה את שמו ל'אמנות, אקטיביזם ומרחב ציבורי', ואחר כך ל'אמנות, ניידות ואקטיביזם - מהמוזיאון לעיר: ירושלים כפלטפורמה לאמנות'. החל בשנה השלישית, לאחר דיון של ארבעת מרצי הקורס, החלטנו לפעול עם הסטודנטים רק בירושלים (המערבית והמזרחית), מתוך מסקנה כי יש ללמוד, לחקור, להגיב וליצור במרחב האורבני שבו נמצאת האקדמיה לאמנות ובו מתגוררים הסטודנטים. קיווינו גם כי בדרך זו ייווצר רצף בדיאלוג שלנו עם הקהילות שאנו פועלים אתן לאורך השנה. ב-11 שנותיו של הקורס פותחו יותר מ-45 פרויקטים במרחב הציבורי בשיתוף קהילות מגוונות. הקורס, כפי שהוצג בשנתון של בצלאל ב-2013, "מיועד לסטודנטים המעוניינים להתנסות בפיתוח וביצוע פרויקט אמנות, ששם לו למטרה לא רק לשקף מציאות מסוימת אלא להתערב בה ואף לשנות אותה". בסמסטר הראשון סוקר הקורס פרויקטים אמנותיים³ המתרחשים מחוץ לגלריות ולמוזאונים ויש להם זיקה ישירה לקהילה ולמציאות החברתית, הכלכלית והפוליטית שבה הם מתקיימים, ונלמדים

3 בתשע השנים האחרונות התאפשר מימוש הפרויקטים הודות לתקצוב הוות"ת ולתמיכתם של גופים וקרנות, כמו 'כנס שדרות לחברה', וכן בזכות התמיכה והליווי של דקנאט בצלאל, 'שותפות אקדמיה-קהילה לשינוי חברתי' ומלגות פר"ח.

מושגים תאורטיים מרכזיים להבנת התחום. בסמסטר השני של הקורס מבצעים כל הסטודנטים תרגיל שיתופי אחד, המזמין אותם לצאת מן המרחב האקדמי הבטוח אל המרחב הציבורי.

בסמסטר הקיץ הסטודנטים מפתחים שלושה-ארבעה פרויקטים בקבוצות קטנות. המרצים מלווים את הפרויקטים ליווי צמוד. הם אחראים להכנת הסטודנטים ליציאה אל השדה לתחקיר ראשוני ולהדרכתם בניסוח הצעת הרעיון לפרויקט עם קהילה במרחב. לאחר שהוחלט אילו פרויקטים אפשר להפיק בסמסטר הקיץ, המרצים מלווים את הסטודנטים בפיתוח הרעיון ובבניית תקציב, ומדריכים אותם כיצד להציג את הפרויקט לחברי הקהילה.

במסגרת הפקת הפרויקט המרצים מרחיבים את הדיון בהיבטים התאורטיים שנלמדו בסמסטר הראשון באמצעות למידה של תפיסות תאורטיות חדשות הרלוונטיות לפרויקטים שנבחרו, וכך גם דואגים להרחבת 'ארגז הכלים' של הסטודנטים, הן באמצעות מתן כלים מעשיים ומיוחדים לפרויקט מסוים (כמו למידה של טכניקות הנדרשות לביצוע עבודה בתחום שבו לסטודנטים אין ידע מספיק), הן באמצעות דיון במושגים תאורטיים ובהיבטים חברתיים ופוליטיים הקשורים לקהילה שאתה הם עובדים. במסגרת התהליכים האלה הסטודנטים נחשפים לקול אחר' בדרך החשיבה ובדרך הביצוע של פרויקט אמנותי - קולם של נציגי הקהילה ההופכים לשותפים בפרויקט. העבודה עם הקהילה מאתגרת את הידע שהסטודנטים רכשו בלימודיהם ואת דרך הפעולה שהם רגילים בה. במסגרת הפרויקטים נלמדים גם כלים ונושאים שאינם נלמדים בדרך כלל בלימודי האמנות (כמו איך לכתוב חוזה, כיצד ליצור שיתופי פעולה וכיצד להשתמש בחסויות). הסטודנטים והמרצים דנים בשאלות אתיות ומשפטיות הקשורות לפרקטיקה במרחב הציבורי, לצד שאלות אסתטיות ופוליטיות. פרויקט שיש בו שיתוף פעולה עם גוף עירוני מעורר דיונים אחרים מפרויקטים שיש בהם סיכומים בעל-פה בין סטודנטים לאנשי הקהילה. השאלות הנשאלות והכלים הנדרשים בפעולה משותפת עם מנהל קהילתי שונים מאוד מן הטקטיקות הנדרשות בפעולת התערבות במרחב הציבורי ללא אישורים. כל פרויקט דורש ידע בין-תחומי, החוצה לא רק את גבולות הדיסציפלינות שהסטודנטים חונכו בהן, אלא גם את גבולות השיח של הפרקטיקה האמנותית בכלל, וכך מתפתח דיון גם בשאלת מקומו של האמן בחברה.

הלמידה מן הפרקטיקה מאפשרת לסטודנטים וגם למרצים להיחשף למנגנונים וליחסי כוח הקיימים בפרויקט מסוג זה, ידע שקשה מאוד להפנים מלימודים תאורטיים בלבד. אולם המסגרת האקדמית אחראית לא רק להרחבת

הידע של הסטודנטים, של המרצים ושל המעורבים בפרויקט, אלא היא גם גוף בעל כוח המאפשר לסטודנטים לפתוח דלתות, ליצור שיתופי פעולה, לגייס תמיכות ואף להפיק את הפרויקט המתוכנן ולבצע אותו. עצם האפשרות לשתף פעולה עם גוף בעל שם מכובד מאוד בתחום האמנות, כמו בצלאל, הוא סוג של גושפנקה אמנותית הפותחת אפשרויות שלא היו נפתחות בנסיבות אחרות. השימוש המודע באקדמיה לצורך העצמת הסטודנטים והקהילה הוא אפוא טקטיקה המשרתת את כל השותפים בפרויקט.

המרצים רואים בפרקטיקה האמנותית מרכיב מרכזי בהרחבת גוף הידע של הסטודנטים ושל המרצים, והפרויקטים נעשים לחומרי למידה לקורסים הבאים. הצלחתו של פרויקט, קשיים במהלכו או כישלון, חומרים המתעדים שלבים בפרויקט, שיחות ותכתובות שיצרו סטודנטים משנים קודמות, הם חומר יוצא דופן באיכותו ללמידה בעבור הסטודנטים החדשים. דוגמה לכך הם הפרויקטים המתוארים בפרק זה. הפרויקטים האלה הרחיבו מאוד את גוף הידע הנלמד בקורס, ואף נהפכו לחומר לימוד לקורסים העוסקים בשיתוף ציבור בתכנון אורבני, וגם היו למודל למידה במסגרות מקצועיות. למשל, האדריכל של פארק המסילה יאיר אביגדור משתמש בסרטים שתיעדו פרויקטים ותרגילים מהקורס כדי להדגים שיתוף ציבור בתכנון. כמה מן הדוגמאות שעליהן ארחיב את הדיון הן חומרי למידה ודוגמאות בכמה אגפים בעיריית ירושלים ובקורסים העוסקים במפגש שבין עיצוב אורבני לאמנות ובין אקטביזם לאמנות. בעיקרו של דבר, לאחר 11 שנים שהקורס מתקיים בהן, נעשו הפרויקטים של הסטודנטים גוף הידע העיקרי בלימוד הקשר שבין אמנות, מרחב ציבורי ואקטיביזם. העיר נהפכה למעבדת אמנות.

הפרק הזה יתמקד בפרויקט שפיתחו כמה קבוצות של סטודנטים במשך חמש שנים, מתוך שיתוף פעולה עם תושבי שכונת גוננים בירושלים.

פרגמנטים מתוך שיח שיתופי

בשנת 2007 היה יניב תורג'מן סטודנט שנה ג' לאדריכלות בצלאל, וגם שכן שלי ושל לאה מאואס, (בת זוגי ומרצה שותפה בקורס). בחצר המשותפת שלנו בנחלאות הצלחנו לשכנעו להירשם לקורס 'אמנות, אקטיביזם ומרחב ציבורי' שלימדנו באותה השנה עם אלדד סידור (איתן שוקר היה אז בשבתון). לאחר שהתלבט רבות אם להוסיף קורס למערכת השעות העמוסה שלו, ולאחר התייעצויות בעל-פה שלח לנו תורג'מן הודעת דוא"ל שעסקה בשלושה נושאים: שינוי יחסי השכנות שלנו ליחסי מורה-תלמיד; התייעצות בנוגע לתרגיל של

התערבות ביקורתית בתוך בצלאל (תרגיל שנתנו לכל תלמידי הקורס); והצעה לפרויקט שנראה לו מעניין לפתח בקיץ.

בתרגיל הציע תורג'מן לקיים בין סטודנטים לאדריכלות בבצלאל תחרות פיקטיבית לתכנון מבנה בצלאל בהר הצופים שתוכנן לשרת את המכון ללימודים מתקדמים של צה"ל. הצעתו הייתה תגובה לשמועות שגברו באותה תקופה שמכללות צה"ל בבסיס גלילות (המכללה לפיקוד ומטה, המכללה לביטחון לאומי והאקדמיה הצבאית) עומדות לעבור למבנה של בצלאל בהר הצופים, לאחר מעברה של האקדמיה לאמנות למרכז העיר. כרזת התחרות עוצבה בהשראת הכרזה האמתית של תחרות התכנון של קמפוס בצלאל במגרש הרוסים, בשינוי ייעודה של התחרות, והיא הציגה שיתוף פעולה פיקטיבי בין בצלאל לצה"ל. הכרזה נתלתה בכמה מחלקות במבנה ללימודי אדריכלות של בצלאל במרכז העיר ועל לוחות המודעות בבניין בצלאל בהר הצופים, ותורג'מן אף הצליח לשלוח אותה בדואר אלקטרוני לרשימת התפוצה של כל הסטודנטים של המחלקה לאדריכלות בבצלאל. המזכירות בבצלאל הפיצו את ההזמנה בלי שהבינו את תוכן הכרזה, והיא הצליחה לעורר דיון בעתידה של האקדמיה, במקומו של צה"ל בהר הצופים ובאי-השיתוף של סטודנטים לאדריכלות בתכנון ובחשיבה על הקמפוס החדש של בצלאל במגרש הרוסים.⁴

הצעה של תכניות אלטרנטיביות ביקורתיות (ריאליות או פיקטיביות), שיבוש תרבות (culture jamming), שימוש בקמפיינים פיקטיביים כדי לעורר מודעות, מחשבה או ביקורת בנושא מסוים והתערבויות במרחב הציבורי הן חלק מן הפעולות והטקטיקות שאפיינו את פעילותם של הסטודנטים בקורס בעקבות פרקטיקות אמנותיות אקטיביסטיות שנלמדו במסגרתו. השימוש בהומור, ב'משחקיות' ובבלבול מאפיין טקטיקות חדשות של התנגדות אמנותית. הפרקטיקה של חתירה תחת מסרים דומיננטיים שמעבירים הכוחות ההגמוניים הייתה מושרשת בתנועות האוונגרד, כמו דאדא והתנועה הסיטואציוניסטית.⁵ גי דבור טען כי הכוח של

4 התכנית להעביר את מכללות צה"ל להר הצופים אושרה ביוני 2012, והמקום שיועד להן לבסוף הוא השטח שבין האוניברסיטה העברית לבין האוניברסיטה המורמונית, בחלקו המזרחי של הר הצופים. ראו חסון, 2012.

5 תנועת הסיטואציוניזם הייתה תנועה בין-לאומית של אמני אוונגרד, אינטלקטואלים, תאורטיקנים ופעילים חברתיים, שפעלה בעיקר באירופה בשנים 1957-1972. התנועה הושפעה מהתאוריות המרקסיסטיות ומתנועות אמנות האוונגרד של שנות העשרים של המאה ה-20, בעיקר מהדאדא ומהסוראליזם. אחת הביקורות העיקריות של התנועה על הקפיטליזם הייתה הביקורת על ה'ספקטקל' (מחזה הראווה). אחד מראשי התנועה היה גי דבור (Guy Debord).

ה'היסט' (Détournement) נובע מיצירה של משמעות נוספת למסר או לאוביקט, המתקיימת לצד המשמעות המוכרת שלו. הפרויקטים של הסטודנטים בקורס הציעו, בין השאר, היסטים כאלה של משמעות (Firat & Kuryel, 2010).

שתי ההצעות של תורג'מן היו חלופות לתכנון האורבני הירושלמי: ההצעה במסגרת תרגיל ההתערבות נועדה לעודד דיון ביקורתי בתכנית להעביר את מכללות צה"ל לקמפוס הר הצופים ובתחרות העיצוב האמתית של מבנה בצלאל במגרש הרוסים, תחרות שזכתה באותה העת לביקורת מסוימת,⁶ ופרויקט הקיץ שלו הציע שינוי של ממש בתכנון העירוני הירושלמי. הרעיון לפרויקט עלה בעקבות השתתפותו של תורג'מן בסטודיו של האדריכלית פרופ' איילה רונאל במסגרת לימודיו במחלקה לאדריכלות. במסגרת הקורס שלנו שלח תורג'מן ב-24 במרץ 2007 הודעת דוא"ל למרצים, ובה הציג את הצעתו כמאבק למען שימורו של מרחב ירוק ונגד התכנית לסלילת כביש 34 שאימה על המרחב הזה. הוא הזכיר את התכנית החלופית לפיתוח של מרחב ירוק מגיא בן-הנום עד מלחה וציין שיש תושבים וארגונים המעוניינים לעורר מודעות לאיום הזה.⁷ זאת הזדמנות, הוא טען, להתחבר למאבק אתי בדרך פשוטה מאוד: לעזור לתושבים להפיץ את דבר המאבק. תורג'מן סבר כי הסטודנטים יכולים לסייע בכך באמצעות הכלים שברשותם. בתחילת התהליך חשבו הסטודנטים מבצלאל שהם בעלי ידע וכישורים החסרים לתושבי השכונה, אך תפיסה זו השתנתה במהלך העבודה המשותפת, ועל כך ארחיב בהמשך הפרק.

לפרויקט של תורג'מן הצטרפו שני סטודנטים נוספים: ארבל ברגר, סטודנטית לצילום, ונירו טאוב, סטודנט במחלקה לתקשורת חזותית. היציאה לשטח העמידה את הסטודנטים מול אתגר גדול בהרבה מזה שהוצג להם בתחילה:

6 על התחרות הבין-לאומית לתכנון קמפוס בצלאל החדש, ראו פלג-רותם, 2006. על הביקורת על התכנית, ראו, לדוגמה, יעקובסון, 2011.

7 התכנית החלופית שתורג'מן הגיב לה תוכננה בהזמנת הרשות לפיתוח ירושלים (הרל"י) ובמסגרת תכנון תכנית אב לפארק "עמק רפאים". בתכנון התכנית הזאת השתתפו האדריכלים יאיר אביגדור, רז מטלון, חגית ברגמן, שלומי זאבי, דוד ערן ורומן כץ. בתחילתה הייתה התכנית אמורה ליצור 'ציר פנאי' שיוקדש לפעילות ספורט, במקביל לכביש צר יותר שהעירייה אישרה לסלול. התכנית חולקה לארבעה חלקים: חלק ראשון - 'אזור תרבות', ובו קטע של כ-800 מטרים מתחנת הרכבת שליד התאטרון חאן ועד למפגש עם דרך בית לחם; חלק שני - שדרה עירונית מדרך בית לחם עד צומת אורנים; חלק שלישי - המשך השדרה עד צומת פת; וחלק רביעי - מצומת פת עד תחנת הרכבת במלחה.

בניגוד למה שסבר תורג'מן, לא הייתה בשכונה קהילה מאורגנת, ורק תושבים ספורים היו מודעים לתכניות המתחרות. הסטודנטים היו צריכים לאתר פעילים בשכונה, להפיץ את המידע, להציע רעיונות ולנסות לגבש קבוצה של תושבים שעמה הם יוכלו לפתח את פרויקט הקיץ שלהם.

הפרויקט בגוונים (קטמונים)

בשנת 1952 החלו להיבנות מדרום לשכונת קטמון שיכונים לעולים חדשים. בתחילה נבנו מבנים דו-קומתיים שהיו בבעלות ציבורית. הדירות עצמן היו קטנות, אך שטח הקרקע שסביב הבניינים היה גדול למדי ואפשר טיפוח צמחייה, ובכללה עצי פרי. בשנים שלאחר מכן נבנו שיכונים לזוגות צעירים, חלקם נבנו בסגנון 'שיכוני רכבת' - בתים בני שלוש-ארבע קומות וכמה כניסות. השכונות נבנו בזו אחר זו ונקראו גונן א', גונן ב' וכו', לפי סדר הקמתן, אך השם 'גונן', השם העברי שניתן לשכונת קטמון המקורית (הישנה), לא נקלט בציבור, וגם שכונות אלו מכונות על פי רוב 'הקטמונים'.

הפיתוח האורבני והכלכלי של אזור דרום ירושלים לאחר מלחמת ששת הימים, שכלל הקמת מרכזי עסקים באזור התעשייה תלפיות ובמלחה, הקמת שכונות חדשות וסלילת עורקי תחבורה ראשיים, הביא גם להתעוררות בגוונים. משנות השבעים נמכרו רוב הדירות לדייריהן, והם החלו להרחיב את דירותיהם ולשפר את איכות חייהם. בשנות האלפיים התחילו לעבור לשכונה משפחות צעירות שגילו את הפוטנציאל הטמון במבנים הנמוכים ובשטחים הפתוחים בשכונה מרכזית בעיר.

הפרויקט של תורג'מן, ברגר וטאוב התחיל באיתור של תושבי השכונה המעוניינים לקיים מפגש עם הסטודנטים כדי לנסח עקרונות פעולה ראשוניים (רוזנבלום, 2011). התבוננות בהזמנה למפגש הראשון, שהופצה בדואר אלקטרוני, חושפת את גישתם של הסטודנטים. הסטודנטים הזמינו את התושבים לעצור את מימוש התכנית לפיתוח כביש מס' 34 שאישרה עיריית ירושלים ולהציע לה חלופות ירוקות. על ההזמנה חתומים הסטודנטים מבצלאל בשמותיהם, ללא ציון השתייכותם המוסדית, כלומר, היה אפשר לחשוב שהם תושבי השכונה. מקום הפגישה היה ביתה הפרטי של שרון אליזור, תושבת השכונה. גם עובדה זו רמזה שמדובר בהתארגנות עצמאית, בלא קשר לגופים מוכרים הפועלים בשכונה.

ההודעה על המפגש נשלחה רק לכמה תושבים: לעמית עסיס, לשרון אליזור, ליאסי בלונדר ולשי בייטנר, בתקווה שההודעה תופץ והמעגל יתרחב. מלבד

הסטודנטים והמרצים מבצלאל השתתפו בפגישה 11 תושבים מהשכונה. בעקבות הפגישה הראשונה של התושבים והסטודנטים נשלח בדוא"ל סיכום דברים, וכותרתו הייתה "סיכום הפגישה 01/08: פגישה ראשונה בנושא פעולות למען פיסה ירוקה באזור הקטמונים, מקום שבו אושרה תוכנית כביש במקום פארק".

ישנם שלושה פרויקטים המיועדים לאזור:

1. פארק עירוני
2. שביל בריאות - מגן סאקר העובר דרך בקע וממשיך לאורך פסי הרכבת.
3. כביש -34 מיועד להיות כביש גישה לתלפיות מתחת לאפס של המתגורים באזור זה, התוכנית אושרה

מטרות:

1. למצוא נתונים סטטיסטיים לגבי ערים גדולות (תל אביב וחיפה) שטחים ירוקים לאומת שטחים מובנים.
2. להנחות את הפרויקטים לעשייה לכיוון סביבתיים חברתיים.
3. העלאת מודעות של החברה שכל דבר שיעשה בשכונה צריך להישמר על ידיהם ולא להזניח.
4. לנסות לגרום לאנשים להרגיש ירוק, איך יראהו החיים עם פארק מקסים מתחת לבית.
5. ליצור גיבוש פנימי בתוך הקהילה, פרויקטים הנוצרים בעזרת קהילת השכונה, פעילויות למען הקהילה. פעולות אלו מתקיימות בשכונה עצמה באויר הפתוח, שכל מי שירצה לתרום לעשייה יוכל ויעשה.
6. קביעת תאריך להתחלת ביצוע פרויקט כל שהו למען השטח.

הצגת פרויקטים שלנו:

1. בניית פסלים סביבתיים בעזרת בעיקר נוער שחי בשכונה והורים שרוצים לתרום בעשייה.
2. "הפעלת" קו הרכבת בעזרת ילדים שיחצו את צומת אורנים בעזרת שלטים וצמחים על פסי הרכבת והורים שיעזרו בבטיחותם בחצייה, הפעלת מחסומים מפוברקים.
3. הנחת שטח ירוק במקום חניה באמצע הכביש למשך כמה שעות ביום בשביל להראות כמה חסר ירוק בתוך העיר.

****כתגובה להצגה שלנו התעורר דיון סביב מה טיב הפעולות שהתושבים מעוניינים לקיים, כשבעצם מדובר על פעולות "חיוביות" של שינוי הסביבה או העלת המודעות. פעולות שיגבשו את הקהילה ויעודדו אותה לפעול למען השכונה שלה כצד ראשון ולמען יותר פעולות נוספות ורחבות לאחר מכן.**

פעולות שהוחלטו:

1. בין התאריכים 08/15-08/09 תתקיים פגישה לסגירת קצוות של הפעולה הראשונה.
 2. ב 17/08 תתקיים הפעולה הראשונה של המחשת שטח ירוק באמצע השכונה. העלאת מודעות תושבי השכונה בנושא הכביש מול פארק בשכונה וגיוס אנשים נוספים להמשך הדרך. בפעולה זו נפעיל את תושבי הקהילה למען יצירה שיתופית, שתיאשר במקום לרוחת התושבים ופעולה מקבילה שתתלווה אלינו למשך כל הפרויקט.
- פעולה זו כנראה תהיה במוקד אחד בשכונה, כנראה על הרחבה מול סופר עדיקא.

דימוי 1: סיכום הפגישה הראשונה בנושא: פעולה למען פיסה ירוקה באזור הקטמונים

מכותרת המסמך אפשר להבחין במעבר משימוש ברטוריקה של התנגדות ("נגד הכביש") לרטוריקה פוזיטיבית ("למען פיסה ירוקה"). השיח הפך להיות אחת הטקטיקות המרכזיות בניסיון לחולל שינוי בתכנית העירונית. מסיכום הפגישה אפשר ללמוד כי הוצגו בה שלושת הפרויקטים המתחרים: (א) פארק עירוני; (ב) שביל בריאות; (ג) כביש 34. כמו כן הוגדרו מטרות לפגישה וסוכמו דרכי פעולה. הובע רצון לערוך תחקיר על אחוז השטחים הירוקים בערים הגדולות בארץ;⁸ הוחלט לפתח פרויקטים למען הסביבה והחברה, לעורר את מודעות התושבים, להנכיח את המושג 'ירוק', להבהיר את חשיבותו של פארק בשכונה ולעבוד למען גיבוש פנימי בתוך הקהילה. כמה מהפרויקטים שהוצעו בפגישה זו והתממשו לבסוף היו בניית פסלים סביבתיים בשיתוף בני נוער מהשכונה והנחת 'שטח ירוק' באמצע הכביש לכמה שעות כדי להבליט את היעדרו של 'הירוק' בשכונה. ההחלטה העקרונית הייתה לערוך פעולות 'חיוביות' של שינוי הסביבה והגברת המודעות.

הצלחתה של הפגישה הראשונה ויעילותה לא רק הובילו לתכנון תכנית מפורטת של פעולות, ובה מועדים ומטרות, אלא, כפי שמשקף מהמסמך, הן גם ביססו קשרים של אמון הדדי בין התושבים לסטודנטים, קשרים שאפשרו את פעילותם למען המטרה המשותפת. ההזמנה למפגש השני יועדה ל"כל תושבי השכונה". מטרת הפגישה כבר לא הוגדרה ביחס לאיום סלילת הכביש המהיר, אלא "למען שטח ירוק בשכונה". המפגש לא התקיים בבית פרטי אלא במרחב הציבורי הפתוח, ליד סופר עדיקא. המפגש הוצג כמקום להבעת דעות ועמדות ולחילופי רעיונות, ועל ההזמנה היו חתומים "צוות היגוי השכונה וחברים מבצאלא". הזמנה זו נשלחה לרשימת תפוצה רחבה יותר.

8 ראו את תוצאות המחקר שערכו התושבים והתפרסמו בדצמבר 2007 בבלוג שהקימו התושבים לטובת המאבק: "לפני שבוע התחייבנו לחשוף נתונים ומפות המוכיחים כי מצב השטחים הירוקים בשכונות דרום העיר ובשכונת גוננים בפרט נמצאים מתחת לכל תקן [...] כפי שניתן לראות במפות, שכונת גוננים הופלתה לרעה ומצב השטחים הירוקים בה נמצא מתחת לתקן, זאת ביחס לשכונות אחרות [...]". נדלה מתוך <http://israblog.nana10.co.il/blogread.asp?blog=497224&blogcode=8292997>

שישי ירוק
יום שישי | 17/08/07 | 10:00-14:00
ליר סופר "עדיקא" ברחוב יוסי בן יענור שמשכונת קסטון

בתוכנית:
מוסיקה, ליצנים, וסטורנטים מבצלאל
אשר יצרו עם הילדים ותושבי השכונה
פעילות יצירתית
למען שכונה ירוקה ומעורבת יותר

**בואו בהמוניכם
לקחת חלק ולהשפיע !!!**

ליצירת קשר ושאלות:
ketemyarok@gmail.com

כתם ירוק
סוללים את הדרך לפארק

דימוי 2: עלון פרסום של 'כתם ירוק' 1 (עיצוב: נירו טאוב)

עמית עסיס הוסיף להזמנה טקסט משלו, ובו הקדמה על תהליך ההתעוררות בשכונה:

שלום לכולם,

בשכונה פועלות כמה קבוצות למען מעורבות התושבים בעיצוב פני השכונה: קהילת בית הכנסת ובית הספר קשת, הוועדה הפיזית במתנ"ס, ההתארגנות בעד פארק ירוק באזור פסי הרכבת ועוד קבוצות והתארגנויות. הקבוצות התארגנו בקרב אנשים שאכפת להם מפניה של העיר בכלל ושל השכונה בפרט.

בשבוע שעבר התקיימה פגישה עם חבר'ה מבצלאל שרוצים לעזור לנו לארגן בסיס תמיכה רחב לפעילויותינו בשכונה. מצורפת הזמנה לפגישה לקראת פעולות הסברה וגיוס תושבים למעורבות ולפעילות.

אנא העבירו למכריכם בשכונה, או תלו את הקובץ המצורף בתחנות אוטובוס, על עמודי חשמל ובחדרי המדרגות כיד הדמיון הטובה עליכם, ובואו בהמוניכם.

עמית

מקריאת התכתובת מסתמן כי נדרשו הרחבה והסבר על טבע הפעילות. בעקבות זאת כתב עסיס דוא"ל נוסף, ובו הציג את התארגנות התושבים כהתארגנות נגד העירייה שתכניויה עלולות לפגוע באופי השכונה (התכנית לבניית כביש מהיר בן ארבעה נתיבים, תכניות לפינוי-בינוי ועוד). הוא הזכיר את הסיבות להזנחת האזור, ובראשן את חוסר המודעות של התושבים להשפעתם על פני המרחב הציבורי, חוסר מודעות שאפשר ליזמים לקדם פרויקטים הפוגעים באינטרסים של התושבים. לבסוף קרא עסיס לתושבים לקבל אחריות, להשפיע ולהתארגן כדי שיהיה להם יותר כוח במאבקם מול העירייה ומול היזמים.

עד כאן תיארת את התכתובות המעידות על דרכי ההתארגנות הראשונית של התושבים לפעילות למען שטח ירוק ונגד כביש 34. בחינת הטקסטים האלה מאפשרת לשחזר את תהליך ההתארגנות ואת מאפייניה הייחודיים של הפעילות: א. שלושה סטודנטים מבצלאל פנו אל התושבים שפעלו בנפרד ולא היו מאורגנים. כוחם של הסטודנטים היה טמון בהיותם גוף צעיר, מלא אנרגיה, יצירתי ובעל היכולת לעורר אצל התושבים רצון לפעול ואף להתאחד ולהתארגן.

ב. מתוך הניסיונות לארגן את הקהילה באמצעות גיוס כוחות חדשים והפצה של מידע התחיל להיווצר שיתוף פעולה בין הסטודנטים לפעילים בשכונה. ג. השותפים החלו לאמץ שיח פוזיטיבי: במקום מאבק 'נגד' הם בחרו טקטיקות חיוביות של מעורבות.

ד. בקרב חלק מן התושבים החלו לעלות שאלות בדבר טיב הפעילות וחששות מפעולה לא נכונה.

מן הטקסט אל הפועל

במסגרת השיח על הפעילות האורבנית הירוקה החליטה קבוצת הסטודנטים להעניק לעצמה ולסדרת הפעולות שלה שם - 'כתם ירוק'. השם מצביע על סתירה - בשכונה האפורה נתפס הירוק ככתם, אך הכתם אינו לכלוך אלא אמצעי להתחדשות עירונית, או ליתר דיוק, סימן המבשר את הפיכת הירוק לנורמה (או ליעד) בנוף השכונה. הסיסמה שבחרו הסטודנטים לכתוב לצד שם הקבוצה הייתה: "סוללים את הדרך אל הפארק".

כתם ירוק

סוללים את הדרך לפארק

בפאתי שכונת קטמון (בין צומת אורנים לצומת מלחה, ממש מאחורי שטח החנייה של רמי לוי) משתרע שטח פתוח המיועד להפוך לכביש מהיר עד ארבעה נתיבים בסמוך לתונו מסילת הרכבת. הכביש העתידי יפגע באיכות רמת החיים והסביבה של השכונה, הן מבחינת זהום האויר והרעש, ועד לירידת ערך הנכסים והדירות שבשכונה. (תכנון הקבלנים הוא להפוך את השטח הקרוב לכביש לבניינים רבי קומות). במקביל מתוכננת **תכנית ירוקה יותר** – להפיכת שטח זה לפארק ירוק שיעלה את איכות החיים בשכונה, ייתן מרחב של גן ציבורי לילדי ותושבי השכונה (בלי ללכת 20 דקות לשכונות אחרות באזור), וכמובן יעלה את ערך נכסי השכונה. בנוסף, מתוכנן גם שביל אופניים, שביל הליכה ומתקני שעשוע לילדים. **נקודה ירוקה** כזו תמשוך גם אוכלוסיה חדשה וצעירה, של משפחות עם ילדים שיצרו אינטראקציה וגיבוש בין שכונת, שתוביל לקהילה מקומית חזקה ומגובשת יותר בסביבה ירוקה ונעימה יותר.

מי אנחנו?

כתם ירוק היא קבוצת סטודנטים מבלאל שחברו לתושבי השכונה ויחד מארגנים אירועים להעלאת מודעות התושבים. אנו מאמינים בכוחה של הקהילה לשנות דברים ולהשפיע. אם כן, מטרנתו היא להתאגד איתכם, תושבי השכונה לעצור את תכניות הבנייה של כביש ארבעת הנתיבים המתוכנן להבנות בחצרם האחרית ולתמוך בתכנית הירוקה של הפארק.

הכתם הבא:

שישי 01.8.08 עד 10:00 הצהריים
נפגשים בשטח הפארק המיועד
כניסה מרחוב מעגלי יבנה

הנתמים הקודמים:

שישי 24.8.07 ליד סופר עדיקה
שישי 31.8.07 שווארמת השמן
שישי 09.9.07 מת"ס גונים
ראשון 30.9.07 פארק המסילה

הצטרפו ועזרו לשכר את פני השכונה!

דימוי 3: עלון פרסום של 'כתם ירוק': תכנית כללית (עיצוב: נירו טאוב)

משפט זה הוא פרפרזה על הרטוריקה הממסדית ביחס לסלילת הכביש בהיפוך המטרה: במקום סלילה של כביש מהיר, הסטודנטים מציעים סלילה של שביל אל הפארק הירוק שיוקם במקום המיועד לכביש - מן התנועה המהירה אל התנועה האטית. המאבק הרטורי משקף את הפער בין תפיסת העירייה לבין תפיסות התושבים והסטודנטים את המרחב ואת רעיון הפיתוח העירוני. בספרו המשפיע **המצאת היומיום** מתאר מישל דה סרטו⁹ כיצד יחידים משתמשים שימוש חתרני בטקסים, בייצוגים ובחוקים שקובע הכוח השליט.

9 הספר ראה אור בשנת 1980 בהוצאת רסלינג. מישל דה סרטו (1925-1986) היה מגדולי התאוריקנים בצרפת של המאה העשרים. מיזג בכתביו תחומי דעת רבים: היסטוריה, פיזיולוגיה, אנתרופולוגיה, פילוסופיה, פסיכואנליזה ומדעי הדתות.

הם אינם מתנגדים להם התנגדות חזיתית אלא משתמשים בהם שימוש אחר, ומתנהגים התנהגות המפרשת בדרך אחרת את מה שהממסד מציע. השימוש החתרני בסדר החברתי מחליש את כוחו של הסדר הקיים. דה סרטו עוסק בבחינת השימוש והמניפולציות של המשתמש ולא במניפולציות של בעלי הכוח. הוא מדגיש את מרכזיותו של מעשה הדיבור המתרחש במערכת לשונית ומציע לבחון את ההשפעה שלו, את תהליכי הניכוס והניכוס מחדש של השפה בידי דובריה. דה סרטו רואה בפרקטיקות המבטאות קול אישי טקטיקות של הפרט או של הקבוצות המדוכאות (דה סרטו, 2012, עמ' 35-57).

אנטוניו גרמשי טען כי השליטה באמצעי הייצור החומרי מאפשרת שליטה גם בכוחות ה'אידיאולוגיים' של החברה (התרבותי, הדתי) כדי לחזק את מעמדם. ועל פי ג'יימס סקוט, המתבסס על מושגיו של גרמשי, תהליך זה קובע סטנדרטים - מהו האמתי, מהו היפה, מהו המוסרי ומהו הלגיטימי (Scott, 1977). סקוט רואה ב'כלי הנשק הפשוטים' הנמצאים ברשותן של קבוצות 'חלשות' אמצעי התנגדות לסטנדרטים שקבעה ההגמוניה (Scott, 1985, pp. 29, 35-36). במקרה שלפנינו, בעזרת כלי הנשק הפשוטים שבידיהם אימצו הסטודנטים והתושבים את תפקיד העירייה בעיצוב האורבני של השכונה, 'לקחו את התכנון לידיים' והקדימו במעשים את התהליך הייחודי של תכנון פארק גוננים, הרבה לפני התכנון האדריכלי, והרבה לפני שינוי התכנון האורבני. הפרקטיקה של תושבי גוננים והסטודנטים היא פרקטיקה של ניכוס מחדש של השפה ושל המרחב. הפעולה הטקסטואלית והרטורית יכולה להיתפס כפרקטיקה לשונית פואטית בעלת כוח טרנספורמטיבי.

הפעולה הראשונה של 'כתם ירוק' התקיימה ביום שישי, 17 באוגוסט 2007, ליד 'סופר עדיקא'. הפעולה הייתה פשוטה וברורה: ציור קיר על אחד הקירות ה'לא-יפים' של המבנה הפונה לרחוב יוסי בן יועזר. סטודנטים מבצלאל ציירו את קווי המתאר, וסטודנטים אחרים צבעו את הציור עם ילדים ועם תושבים מהשכונה. מטרת האירוע הייתה לשמש פלטפורמה לא רק ליצירה שיתופית אלא גם להיכרות בין התושבים לבין הסטודנטים, למעורבות חברתית, לגיוס של חברים חדשים ולהפצת מידע על מטרות הפעולה ועל התכניות לעתיד. הפעולה הייתה מוצלחת והסתיימה בקיר צבוע ובגיוס הרבה כוחות חדשים בשכונה. דוגמה לדרך הגיוס של כוחות חדשים באה לידי ביטוי בסיפורו של יוסי סעידוב, תושב שהיה לאחד הפעילים המרכזיים בשכונה לצד פרופ' קימי קפלן ואילן שטייר:

אני לא זוכר איזה בקבוק יין שתיתי באותו אחר הצהריים, אבל על דבר אחד אין ויכוח, הוא אכן שימח את לבבי. שימח כל כך עד שכאשר נתקלתי

בשכנה בחדר המדרגות, חרגתי ממנהגי ודרשתי בשלומה: "מה יש לך, גב' לוי?" ספק שאלתי ספק פיזמתי. היא ניצלה את ההזדמנות וסיפרה לי על כביש בן ארבעה נתיבים שאמור להיסלל בקרוב על יד מסילת הרכבת הישנה בסמוך לבניין המגורים שלנו. הגב' לוי [...] שלחה אלי מייל של התארגנות תושבים כנגד הסלילה המתוכננת.¹⁰

הצעדים הבאים של 'כתם ירוק' התרכזו בשני היבטים: (א) גיבוש הקהילה והגברת המודעות לתכנית הכביש ולהתארגנות למען שכונה ירוקה; (ב) עריכת אירועים בשכונה, ובעיקר הצבה של 'עובדות ירוקות' (גם אם סמליות) בשטח השכונה ובשטח הפארק המיועד. דוגמה ראשונה לכך הייתה תלייה של שלטי קרטון בצורת עצים שכיוונו את העוברים במקום אל הפארק, כלומר לשטח הנטוש בשכונה שבו רצו להקים את הפארק.

דימוי 4: פעילות של 'כתם ירוק' (צילום: ארבל ברגר; עיצוב: נירו טאוב)

פעולה שנייה ברוח דומה הייתה הצבתם של עצים ממתכת בשטח המיועד לפארק. השילוט ו'שתילת' העצים (גם אם הם מתכתיים) היו הוכחות בשטח שהדגישו את הפער בין המציאות לבין האוטופיה הירוקה, שבעיני התושבים והסטודנטים הייתה אפשרית. גם השלטים וגם הפסלים יכלו לדמות תכנון קולקטיבי המתנגד לתכנון האורבני שהציעה העירייה. עצי המתכת נהפכו לימים לסמל המאבק למען הפארק.¹¹

הדרישה לשטח ירוק ולפארק ירוק דומה לפעולות אחרות ל'שחרור' של מרחב ציבורי (reclaiming the public space). אחת התנועות המרכזיות בתחום זה היא התנועה לשחרור הכבישים, הפועלת בבריטניה ובמקומות אחרים למען שינוי בשימוש הטיפוסי בכבישים. הכביש המהיר נהפך לרחוב שכונתי, מקום למפגש המאפשר קיום של 'אוטופיה זמנית' כפי שכותב ג'ון ג'ורדן. ג'ורדן מזכיר גם את ראול ונייגם (Vaneigem), אחד מנציגי הסיטואציוניסטים, וטוען שהוא הטרים את הפוטנציאל של הפיכת הרחוב למקום של מהפכה תרבותית: "שימת האפשרי במקום היש' כדי לחגוג כאן ועכשיו ברחוב למען העכשיו והעתיד, בתווה לעורר את האפשרות למהפכה רדיקלית כביטוי לרצון, לחופש, ליצירתיות" (Jordan, 2002 [התרגום שלי]).

ברטוריקה של 'תם ירוק' היה המסר ברור: כבר אין צורך להקים פארק, צריך רק להמשיך לבנות אותו, להרחיב אותו. כבר אין כאן אוטופיה. ההגדרה שהשטח הנטוש הוא פארק ומצע לפעילות הירוקה והתרבותית בשכונה הייתה מעשה טקטי מרכזי שאפיין את פעילות הסטודנטים והתושבים בהתארגנות למען הפארק. 'טקטיקה' ואסטרטגיה הם שני מושגים מרכזיים ששאל מישל דה סרטו מתרבות הלחימה והגדיר מחדש: לפי דה סרטו, 'אסטרטגיה' היא הדרך שבה הממסד מגדיר את פעילותו (דה סרטו, 2012, עמ' 114-122). הוא מציין כי בגלל טבען המושרש של האסטרטגיות אי-אפשר לפרק אותן ולהרכיב אותן מחדש בקלות. ואילו 'טקטיקה' היא פעולה הנוצרת בהיעדר מקום, כי "שום תחימה של החיצוניות אינה מספקת [...] אוטונומיה" (שם, עמ' 118). מקומה של הטקטיקה הוא המקום של האחר. היא אמורה לפעול בטרטוריה המאורגנת על פי חוקים של כוח זר. במקרה שלפנינו היא מאפיינת את דרכי הפעולה של תושבי השכונה

11 לדיווח שפורסם בידיעות ירושלים (22 באוגוסט 2008) בעקבות גנבת אחד הפסלים צורפה תמונה של הפסלים, ולצדה נכתב: "סמל המאבק להקמת 'פארק המסילה' בשכונת הקטמונים - אחד מתוך שלושה פסלי עצים שעיצבו סטודנטים מבצלאל - נגנב בשבוע שעבר. את הפסל הסביבתי הציבו התושבים בשטח שבו הם דורשים להקים את הפארק".

והסטודנטים נגד האסטרטגיה העירונית. אל מול המערכת הביורוקרטית האטית, התרחש תהליך מהיר ביותר של תחימת הפארק באמצעות פעילות תרבותית, רטורית ואמנותית שהציבה עובדות בשטח ושינתה את תפיסת המרחב המסוים גם בקרב התושבים וגם בקרב בעלי הכוח. האנתרופולוג דייוויד גרייבר טוען שעניינה של התנועה האנרכיסטית העולמית החדשה הוא "להמציא מחדש את הדמוקרטיה", ובסופו של דבר, "להמציא מחדש את חיי היום-יום בכללותם" (Graeber, 2002, p. 70). אמנם להקמת פארק המסילה לא היו כל מניעים אנרכיסטיים, אך באמצעות קריאת תיגר על דרכי התכנון והעיצוב האורבני הממוסדות ובאמצעות ניסיון התושבים לעצב בעצמם את המרחב שלהם, וגם את הרגליהם ואת תרבות הפנאי שלהם, בבחירה חופשית ומיידית, הם הכניסו לפעולה למען הפארק ממד של המצאה מחדש של הדמוקרטיה.

בד בבד עם פעולות 'כתם ירוק', בספטמבר 2007 הקים יוסי סעידוב את "בלוג ועד התושבים להקמת פארק המסילה דרום ירושלים", וב-18 בנובמבר 2007 הועלתה בו הרשומה (פוסט) הזאת המפרטת את חזון פארק המסילה:

אנו, תושבי שכונות דרום העיר, רואים חשיבות בתכנון ובפיתוח השטחים הפתוחים לאורך מסילת הרכבת העוברת בסמוך לבתינו ובתוך קהילתנו. במהלך השנה האחרונה תושבי שכונות דרום העיר התאספו ופעלו להעלאת המודעות ולדין בתוכניות העירייה הנוגעות לשכונותיהם. גורל השטחים הפתוחים לאורך תוואי המסילה הישנה ישליך עמוקות על חייהם של עשרות אלפי תושבי שכונות גוננים (קטמונים), מקור חיים, בקעה, המושבה הגרמנית, בית צפאפא וקטמון הישנה, שחלקן סובלות ממחסור משמעותי בשטחים ירוקים כבר היום [...] אנו לוקחים על עצמנו לערב כמה שיותר משכנינו בתהליכי החזון, התכנון והפיתוח. בתמורה, אנו דורשים מן העירייה לסייע בידינו להפוך את החלום למציאות [...] ¹²

הבלוג הזה היה כלי ליצירת הד לפעולות שנעשו, לקריאה לתושבים להשתתף בפעולות עתידיות, לפרסום הכתבות שהחלו להופיע בכלי התקשורת, לריכוז המכתבים לעירייה ומכתבי התשובה, לדיווח על תגובותיהם של פקידי העירייה ונבחריה בשיחות עם ועד התושבים, לתיעוד הפרויקטים של הסטודנטים ולתגובה עליהם.

מרחב של רצונות

חודשים אחדים לאחר תחילת הפרויקט בירושלים, במסגרת השתתפותי בכנס על פרויקטים עצמאיים בהמבורג וּשמו *Wir sind Woanders*, נחשפתי לפרויקט גרמני בעל מאפיינים דומים, והוא נהפך להיות מודל לפעילות למען פארק המסילה. 'פארק פיקשן' הוקם בשכונת סנט פאולי (St. Pauli), אחת השכונות העניות ביותר בהמבורג שבגרמניה, שהיא דווקא העיר השנייה בעושרה על פי רשימת האיחוד האירופי. בסנט פאולי מעט חללים ציבוריים, ואת החללים המעטים שיש בה "מאכלסים התיירות, המכורים לקפוצ'ינו ו'רובע החלונות האדומים'. ליותר מחצי מהתושבים אין דרכון גרמני". כך כותב האמן כריסטוף שפר, אחד מיזמי הפרויקט, במאמרו "העיר לא כתובה" (The City is Unwritten), המסכם את פעילות הפארק (Schäfer, 2004 [התרגום שלי]).

הרקע ההיסטורי להיווצרות הפרויקט ולשיתוף האמנים הוא 'מי הבריקדות' בחורף 1987, שבהם התארגנו 'סקוטרס' (אנשים שפלשו לבניינים נטושים והתיישבו בהם) ובנו בריקדות כדי למנוע מהמשטרה לפנות אותם. על פי התכנית היו המבנים הנטושים אמורים להיהרס, ובמקומם היו אמורים להיבנות בנייני מגורים חדשים. הניסיון לפנות את התושבים גרם להתאחדותם - הם החלו להתארגן כדי לאפשר לילדים לעקוף את הבריקדות ולהגיע לבתי הספר, ולהקות הגיעו לשכונה לנגן בערבים כאות הזדהות. ה'סקוטרס' שב-Hafenstrasse שבסנט פאולי, שהיה היעד המרכזי של המשטרה, הצליחו בסופו של דבר במאבקם וקיבלו את אישור החוק שהבניין שפלשו אליו לא ייהרס.

הפרויקט נולד בעקבות איום תכנוני ממשי: בתקופה שבה החלו הפיתוח והמיתוג של אזור הנמל של המבורג נכנסה גם שכונת סנט פאולי לתכניות. הכוונה הייתה לבנות גוש בניינים שיסתיר את מעט הנוף הנשקף מהבתים הקיימים, במקום אחד החללים הפתוחים האחרונים בשכונה הפונים לאזור הנמל. תושבי השכונה החלו להתארגן ולבטא את רצונם לפתח באזור שטח ירוק, פארק. הרשויות לא התייחסו לרצונם של התושבים, אך הדרישות לפארק התחילו להישמע גם ברשת מקומית רחבה, ובה עובדים סוציאליים מהמרכז הקהילתי, אנשי דת ומנהלת בית הספר השכונתי. לאחר כישלון המשא ומתן עם הרשויות חזרה קבוצת האמנים שהובילה את הפרויקט לטקסטים של הסיטואציוניסטים ושל אנרי לפבר, ובעקבות מחשבותיהם על האמנות האקטיביסטית של שנות השבעים, שינו את טקטיקות הפעולה שלהם. את הדרישה להקמת פארק החליף הרעיון של 'פארק פיקשן'. בהקשר זה שפר מזכיר את השפעתם של

הזאפאטיסטים, תנועת גרילה מקסיקנית, שהצהירו ב-1994: "החלטנו להפסיק להטיף לאנשים והתחלנו לשמוע" (Schäfer, 2004, p. 42).

שפר וקאתי סקניאה (Skenea) החלו בשיתוף פעולה עם שכנים, עם ארגונים חברתיים, עם סקוותרים, עם אנשי הכנסייה, ועם בעלי חנויות ובתי קפה ודמויות מסצנת המוזיקה המקומית, שלטענת שפר, תרומתה לפרויקט 'פארק פיקשן' הייתה מרכזית ביותר. המושג 'פארק פיקשן' התחיל מפיתוח קולקטיבי של רצונות ותשוקות, למשל, בארגון הרצאות ותערוכות שנושאן קשור לפארק - בכנסייה השכונתית, בבית הספר ובחנויות המקומיות. כמו בטקטיקת הפעולה שננקטה מאוחר יותר בגוונים, התחילו לערוך בסנט פאולי פעילויות שהטרימו את הפארק: נפתח קולנוע לאור הירח ונערכו אירועי פרפורמנס ואירועי רייב. בה בעת הזמינה העירייה, שעדיין לא ידעה על הפרויקט, את שפר ואת סקניאה להציע תכנית ליצירת אמנות במרחב הציבורי, והאמנים הציעו, כמובן, לפתח את 'פארק פיקשן'.

התכנית של 'פארק פיקשן' התחילה אפוא בתכנון של התושבים בלי שהעירייה פנתה אליהם. נוצר תהליך פתוח ובו השתתפו בתכנון כל התושבים שרצו לעשות זאת. התפיסה הייתה שכאשר הפוליטיקאים יתחילו להיות מעורבים במתרחש, הם ימצאו את עצמם מוגבלים בידי הכוחות שכבר פועלים בשטח. "לרגע אחד אנחנו קבענו את כללי המשחק", כותב שפר. מועצת האמנות של העיר קיבלה אישור למימון הפארק בתחילת 1997, אבל כשאנשיו של הגוף העירוני לפיתוח אורבני הבינו מהן מטרות הפרויקט הם ביטלו את התמיכה. זאת הייתה ראשיתה של פעילות מיליטנטית יותר. כשהעירייה הרסה אגף אחד של בית החולים בשכונה, התארגנו התושבים ופלשו לאגף אחר. לאחר בחירות לעירייה נוצרה הזדמנות לנהל משא ומתן על פינוי הפולשים מבית החולים ולדרוש תמורתו את הקמת הפארק. כך הצליחו התושבים להבטיח את התקציב שנשלל מהם.

תהליך התכנון של הפארק התחיל בעזרת כלים מעולם המשחקים. לתושבים חולקו לוחות משחק, נפתח 'קו חם' כדי לקבל מהם רעיונות, בגינה הוקמה ספרייה, התחיל פרויקט ושמר 'ארכיון של רצונות', והוקם 'משרד תכנון נייד' ובו מפות, מכשיר הקלטה, מצלמות וכלים נוספים לתיעוד רעיונות. אמצעים אלו נבחרו מתוך אמונה שתהליך התכנון צריך להשאיר לפרקטיקה האמנותית פוטנציאל לאוטונומיה ולהתנגדות. התכניות לפארק כללו 'איים' שעוצבו בידי כמה קבוצות כדי לשקף רעיונות מגוונים. התהליך המשיך מתוך התארגנויות נגד איומים חדשים (כאשר ניסו יזמים לפתח פרויקטים באזור, התארגנו השכנים והפיקו סרטי הסברה למען הפארק וכו').

בדוקומנטה, תערוכת אמנות בין-לאומית חשובה הנערכת בעיר קאסל שבגרמניה בכל חמש שנים, הוצג מודל של הפארק לצד תיעוד של התהליך כולו. לאחר תשע שנות פעילות, בספטמבר 2003, הוקמו שני החלקים הראשונים של הפארק. הקבוצה המשיכה את פעילותה בניסיון להקים מכון ל'אורבניזם עצמאי' שיגדיר את מקומה של האמנות בתקופה הפוסט-תעשייתית.¹³ "בשבילנו", מסיים שפר את מאמרו, פרויקטים כמו הפארק, "משרטטים ערים עתידיות אפשריות, ערים שהן תוצר של תושביהן ולא של אנשי עסקים או מתכנני ערים" (Schäfer, 2004, p. 51).

סיפורו של פרויקט 'פארק פיקשן', סיפור הצלחה קרוב ללבנו ולדרכי פעולתנו, הובא כאן משום שאף שלא הכרנו את הפרויקט הזה בתחילת דרכנו, הוא הפך להיות מקור השראה לפארק המסילה בשנים שלאחר מכן. פרויקט זה עזר לבסס את אמונתם של הסטודנטים בקורס שלנו שבאמצעות אמנות אפשר להצליח בפרויקט שיתוף תושבים, אפשר לשנות את המציאות ואפשר להשפיע על התכנון האורבני, ואף לזכות למקום מרכזי בשדה האמנות (בעקבות הצגת הפרויקט בדוקומנטה).

שיתוף הפעולה נמשך

פעולות 'כתם ירוק' הסתיימו בסוף קיץ 2007, והתושבים המשיכו בפעילותם המאורגנת מול הרשויות. בשנת הלימודים שהחלה לאחר מכן הצגנו לתלמידי הקורס את פרויקט 'כתם ירוק' ואת פרויקט 'פארק פיקשן' ועודדנו אותם להמשיך את פעילותם של חברי 'כתם ירוק' או לחדש אותה במסגרת פרויקט הקיץ של הקורס. גיא אייזנר, סטודנט בשנה ג' במחלקה לצילום, בחר לפתח פרויקט המשך עם תושבי גוננים ולהמשיך להשתמש בשם 'כתם ירוק'. הפרויקט שלו עסק באיסוף סיפורים 'היסטוריים' של בני השכונה על המקום, בניסיון להמחיש קטעים מתוך ההיסטוריות המקומיות דרך הצגתם בשטח ההפקר של פסי הרכבת.

אייזנר השתמש בפרקטיקות של חוקרי פולקלור, יצר קשר עם שכנים ופנה לתושבים בביתם וברחוב בניסיון לאתר סיפורים שיחשפו את עושרה של ההיסטוריה המקומית של השכונה. הוא הצליח לאסוף סיפורים מכשלושים

13 על הגישה האוצרותית לפרויקט 'פארק פיקשן' בדוקומנטה 11, ראו Kester, 2011, pp.

תושבים, ומהם בחר תשעה סיפורים הקשורים למקומות מסוימים על תוואי הכביש המתוכנן או הפארק המדומיין. רון דרוו, סטודנט במחלקה לתקשורת חזותית בבצלאל, אייר כל אחד מהסיפורים, וקטעים קצרים מתוכם הודפסו, בליווי האיורים, על אריחי קרמיקה שהוצמדו לעמודי גרנוליט נמוכים שהוצבו מול האתרים המתאימים. סדרת הסיפורים יצרה מסלול מעגלי בן 800 מטרים, והיא קיבלה את השם 'מסלול הקיפוד', על שם קיפוד שנדרס שם למוות.

פארק המסילה | מסלול הקיפוד

רעיון 'פארק המסילה' עלה בעקבות הימצאותו של קיפוד דרוס בצומת אורנים על ידי שוחרי טבע ואיכות סביבה. הם ביקשו ליצור שביל בטוח עבור חיות בר אל העיר ומחוצה לה. השטחים מסביב לפסי הרכבת, שעברה במקום עד שנת 1998, נשארו פראיים אך מוזנחים, וכיום מבקשים התושבים להקים באזור פארק ומסלול אופניים והליכה לרווחת הקהילה.

אורך המסלול המעגלי
כ-800 מטר
זמן הליכה מתונה
כ-15 דק'

ראש השנה חש"ט, אוקטובר 2008

יזם המסלול | גיא אייזר, סטודנט במחלקה לעיצוב, אקדמיה לאמנות ועיצוב, בצלאל
מימין | אהן שיקר, אלדד סיוור, קובנה סלר-מנחם
עזרו במימוש הפרויקט | אורבל ברבר, גלי גנח, דודיק כהן, יוסי מעידוב, יעל כהן, יפתח צור יואל, מיכל אבנר, שמשתח הרב משה וקס, עמיר בלבן, תהיה ציון
סיפור | חושבי שכותב גונגיס ומקור חיים
עיצוב גרפי | רון דרוו, סטודנט במחלקה לתקשורת חזותית, אקדמיה לאמנות ועיצוב, בצלאל
הדפסה | סרה גלס

"מסלול הקיפוד" בפארק המסילה נרקם מתוך רצון סיפורי התושבים החיים במקום. הפרויקט נוצר ע"י סטודנטים בקורס לאמנות, אקטיביזם ומרחב ציבורי באקדמיה לאמנות ועיצוב בצלאל, תוך שיתוף פעולה עם "כתם ירוק" ותושבים התעלים למען הקמת פארק המסילה.

דימוי 5: מפה של מסלול הקיפוד (איור: רון דרוו; קונספט: גיא אייזר)

בכל תחנה במסלול מופיעה הפניה לתחנה הקודמת ולתחנה הבאה. מעבר לפעולת החילוץ של נרטיב מקומי והמחשתו במרחב האורבני, הפרויקט התווה מסלול בשטח של פסי הרכבת, שהיה אז עדיין מרחב פראי למדי.

דימוי 6: תחנה מס' 3 במסלול הקיפוד (איור: רון דרור; קונספט: גיא אייזנר; צילום: איתן שוקר)

שלא כמו במסלולי הליכה מוכרים, המותווים בדרך כלל בתוך מרחב פנאי קיים, כאן יצר המסלול את המרחב, הקדים את הפארק וייצר הטרוטופיה,¹⁴ אולי ההטרוטופיה המרכזית בתולדות המאבק להקמת הפארק (פוקו, 2010). לאירוע חנוכת המסלול בנובמבר 2008 הגיעו כ-150 תושבים. הם נפגשו ליד אריחי הקרמיקה, שמעו כמה מהסיפורים מפי התושבים וסיירו בשטחי הפרא, וכך חנכו את פארק המסילה כארבע שנים לפני חנוכתו הרשמית. כמו יצירתו המושגית של ריצ'ארד לונג 'קו שנוצר בהליכה' (1967), שנוצרה מצעידתו של לונג הלוחך ושוב על משטח עשב בשדות באנגליה עד שעקבותיו סימנו בו קו ישר, ההליכה המשותפת במסלול הקיפוד באירוע הייתה פעולה מטרימה שהתוותה מסלול להליכות עתידיות בפארק המסילה. במקרה של הפארק, ההליכה גם מימשה את זכותם של התושבים על השטח השייך להם. הצעידה באזור הנטוש הפכה לפעולה לניכוס מחדש של השטח הציבורי ושל ההיסטוריה המקומית בו בזמן (המסלול הוא גם אלטרנטיבה לפרויקטים עירוניים, כמו מסלול ה'תפוז' בתל אביב ו'תמונה באבן' בירושלים, המתעדים היסטוריוגרפיה הגמונית). אירוע חנוכת מסלול הקיפוד התקיים ב-21 בנובמבר 2008, כשבועיים לאחר בחירתו של ניר ברקת לראשות העיר בפעם הראשונה. יו"ר ועד התושבים למען פארק המסילה, פרופ' קימי קפלן, יוסי סעידוב ותושבים נוספים השכילו לפנות למועמדים עוד לפני יום הבחירות, ולאירוע השקת המסלול הגיעו, בין רבים אחרים,

14 הטרוטופיה (הטרו - שונה, טופוס - מקום) היא מרחב הנבדל מן המרחב הרגיל ואף חותר תחת מאפייניו תוך כדי כינון מקום חדש.

מהנדס העיר שלמה אשכול, סגניתו אסנת פוסט, סמנכ"לית הרל"י ענת צור ושני סגניו של ברקת: קובי כחלון ונעמי צור, שהייתה לפני כן יו"ר החברה להגנת הטבע. צור הזכירה את התחייבותו של ראש העיר ניר ברקת לפעול למען הקמת פארק במקום, וכחלון עודד את התושבים להמשיך לפעול לשיפור איכות חייהם.¹⁵

דימוי 7: נעמי צור בהשקת פרויקט 'מסלול הקיפוד' (צילום: איתן שוקר)

השפעתו של הפרויקט לא הסתיימה בהפיכת השטח למסלול סיורים לתושבים ולתלמידי בתי ספר,¹⁶ ואף לא בשינויים בתכנית העירונית. ד', אחת מתושבות השכונה החדשות, סיפרה במסגרת האירוע 'מרחב פתוח', שהתקיים בבית קהילת 'כל הנשמה' ב-5 מרץ 2014 ומטרתו הייתה לפתח תכנים לפארק המסילה, כי אחת הסיבות להתעניינותה בשכונה הייתה חשיפתה לפרויקט 'מסלול הקיפוד' בעיתונות.¹⁷ לדבריה, שכונה שבה יכול לצאת לפועל פרויקט שיתופי מעין זה היא שכונה שבה היא רוצה להתגורר ולגדל ילדים. סיפורה של ד' מבטא את השפעתו מרחיקת הלכת של הפרויקט של גיא אייזנר, שבעקפין הצליח לא רק לשנות את תפיסת הממסד, אלא גם להשפיע על אנשים לבחור להתגורר

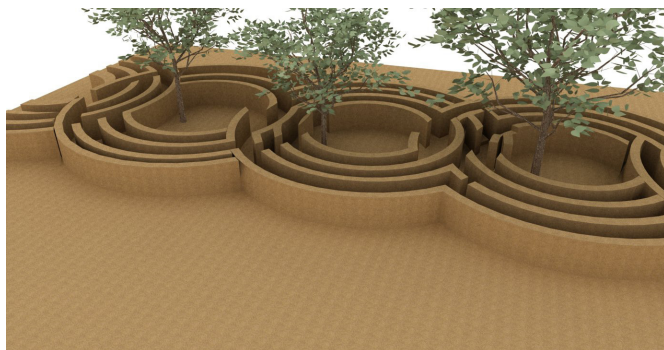
15 מתוך דוח התושבים על חנוכת פארק המסילה: <http://israblog.nana10.co.il/blogread.asp?blog=497224&blogcode=10207504> בהתכתבות אישית שלי עם יוסי סעידוב הוא טוען ש"כולם הפכו בהמשך הדרך לסנדקים של פארק המסילה ופארק גוננים. בעיני לנכחות שלהם באירוע כדרג מקצועי יש חשיבות הרבה יותר גדולה מהנכחות של הדרג הפוליטי. לתחושת, זה היה הרגע המכריע של פארק המסילה".

16 תלמידי בית הספר 'באר' היו הראשונים שסיירו ב'מסלול הקיפוד', שבוע לפני חנוכתו הרשמית.

17 על 'מסלול הקיפוד' בעיתונות, ראו, לדוגמה, חסון, 2013; כל הזמן, 2008.

בשכונה (גם אם מדובר במקרה אחד בלבד שעליו שמענו), ואף לתרום במובן מסוים לתהליך הג'נטריפיקציה שלה. באירוע 'מרחב פתוח' הועלתה, בין השאר, האפשרות לפתח את פרויקט 'מסלול הקיפוד' וגם להפוך אותו לפרויקט דו-לשוני כדי לאפשר לשכנים דוברי הערבית מבית צפאפא להתוודע לסיפוריהם של תושבי גוננים, ולתושבים הרבים המטיילים בפארק באזור בית צפאפא לקרוא בעברית את ביטויו של הנרטיב המקומי של בית צפאפא, אם תושבי הכפר אכן יסכימו להשתתף בפרויקט.

הסטודנטים בקורס המשיכו להוביל פרויקטים שתמכו בהנכחת הפארק במרחב לפני הקמתו. אחד הפרויקטים המעניינים שהוצעו היה בניית מבוך על שטח של חצי דונם, שילדי השכונה תכננו יחד עם תלמידי הקורס תום בוקשטיין (צילום), ברק ברינקר (צילום) ורון הדר (אדריכלות).

דימוי 8: מודל למבוך (הדמיה: רון הדר)

המבוך היה אמור להיות מוקד משיכה בפארק העתידי ולסמן בשטח את תחילת הקמתו של הפארק. היסודות למבוך הונחו בעבודה קשה בשיטת 'שרוולי בוץ'.

דימוי 9: מתוך הפרויקט 'מבוך בקטמונים' (צילום: איתן שוקר)

התכנון היה להגביה את המבוך לגובה של כ-1.5 מטר ולחפות אותו בצמחייה, אך עם הגעת החורף הוקפא תהליך הבנייה, שנעשה ללא אישורים מתאימים. הכוונה הייתה להמשיך את העבודה באביב וביתיים להשיג את האישורים הנדרשים. אולם אז התגלה במפתיע שהעירייה תכננה להציב באותו השטח מגרש מתקני כושר. כשנבחר המקום לבניית המבוך ניסו התושבים לברר את ייעודו של המתחם הצמוד למגרש השכונתי, אך לא הייתה מחלקה בעירייה שיכלה לתת להם תשובה החלטית בעניין הכשרת השטח לבנייה. במחלקה לאמנות פלסטית בעירייה ניסה אייל עזרי לעזור לקדם את הפרויקט, אך מחלקה אחרת של העירייה הרסה את התשתיות למבוך כדי להציב במקום את מתקני הכושר למען תושבי השכונה.

את גן הפסלים שהתחיל בעצי המתכת המשיכו התושבים לפתח במקום אחר, סמוך למגרש הכדורגל ולביתו של אמיר בושרי, פעיל אחר למען השכונה הירוקה. התושבים בנו בעצמם פסלים בשיתוף אמנים אחרים והזמינו סטודנטים מבצלאל ואת בוגרי הקורס לתת יד בצביעתם, וכך נמשך שיתוף הפעולה בין התושבים לאמנים גם ביוזמות שלא היו קשורות ישירות לקורס.

מעיפים חומות

למסד העירוני ולתושבי השכונה יש תפיסות שונות, ולפעמים אף מנוגדות, של המרחב האורבני, והשוני הזה נובע מהייעודים השונים שהם מייחסים למרחב הזה. דוגמה מובהקת לשוני בתפיסת המרחב באה לידי ביטוי בהפרדה בין שכונת גוננים לשכונת מקור חיים על ידי פסי הרכבת. לאורך השנים אישרה עיריית ירושלים תכניות למבנים ולפרויקטים חדשים מתוך תפיסה שהנציחה את ההפרדה ההיסטורית שיצרה מסילת הרכבת. לעומת זאת, מאז הפסקת פעילות הרכבת לא ראו תושבי השכונות במסילה מרחב הפרדה, אלא דווקא גשר בין השכונות, 'גינה אחורית' שיש לה פוטנציאל להיות 'גינה קדמית' והזדמנות נדירה לפיתוח שטחים לתרבות פנאי. בשנת 2010 הסתיימה בנייתו של בניין מגורים רב-קומות בשכונת מקור חיים, על פסי הרכבת, סמוך לגן משחקים. היזם קיבל היתר לבנות קיר בין הגן לבין פסי הרכבת, וכך נוצרה הפרדה בין גן המשחקים הציבורי החדש, שנותר כמעט גן פרטי של הבניין החדש, לבין שכונת גוננים. במפגש של מרצי הקורס והסטודנטים עם יוסי סעידוב, אחד הפעילים המרכזיים בשכונת גוננים, הסביר סעידוב לסטודנטים את חשיבותו של גן המשחקים לילדי השכונה, שרוב גני המשחקים בה מוזנחים, וראה בסגירת

הגישה אל הגן עוול שנעשה לילדים. הוא תיאר את כישלון ניסיונותיהם של השכנים לפנות אל הרשויות בבקשה לשינוי המצב, וביטא את חלומו ואת חלומם של ילדי השכונה להפיל את החומה.

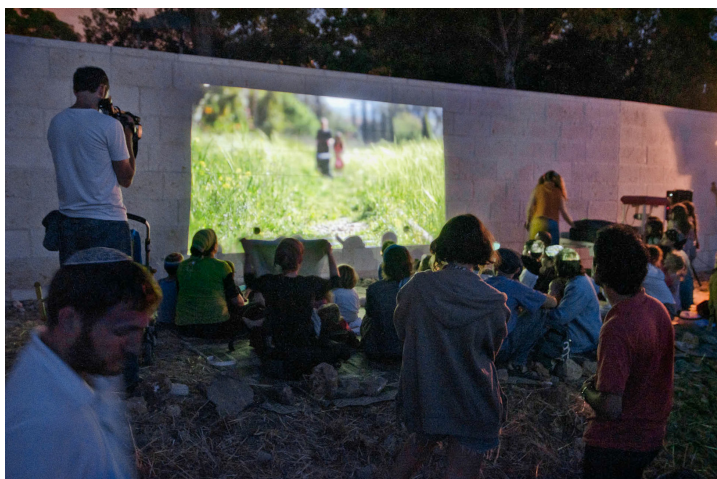
הרצון להפיל את החומה נראה כמקרה מבחן להפרדה בין שכונות, בין אוכלוסיות ובין שכבות חברתיות המאפיינות את ירושלים. זאת נראתה הזדמנות לעסוק בניסיון להפיל חומה אחת לפחות, או, כדברי הילדים, "להעיף אותה". החלום של יוסי ושל הילדים הפך לתרגיל לתלמידי הקורס בסמסטר החורף. אחד הסטודנטים העלה רעיון פשוט ומבריק: לצלם סרט בהשתתפות ילדי השכונה, המבוסס על הרעיון של סרט האנימציה *Up*, שבו קשיש מעתיק את ביתו למקום אחר באמצעות בלוני הליום, ולהקרין את הסרט על החומה עצמה באירוע בהשתתפות תושבי השכונה. אחד הגורמים המרכזיים להצלחת הפרויקט הזה היה נוכחותה של התקשורת באירוע והסיקור שהסרט, שהופץ ברשת, זכה לו בעקבותיה.

דימוי 10: מתוך הצילומים לסרט 'מעפים את החומה' (צילום: יונתן זינדל)

הסטודנטים כתבו את התסריט, פנו לתושבי השכונה והזמינו את ילדיהם להשתתף בפרויקט כולו ובצילום הסרט.¹⁸ הסרט צולם בשכונה והוקרן בהקרנה

חגיגת על החומה עצמה באירוע שהיה לחגיגה שכונתית בתכנון ובהפקה של הסטודנטים: ילדים הגיעו עם הוריהם, להקת רוק מקומית ניגנה לפני ההקרנה כמה שירים, ובהם, The Wall, של פינק פלויד,¹⁹ ובמקום היו מכונת פופקורן, ליצנית שהפעילה את הילדים ועוד. האירוע סוקר בתקשורת והיה להצלחה יוצאת דופן, בעיקר בזכות הסרט שבו הילדים 'מעיפים את החומה באוויר' במימוש מילולי של חלומם.²⁰

דימוי 11: הקרנת הסרט 'מעיפים את החומה' על גבי החומה עצמה (צילום: איתן שוקר)

סעידוב טען כי ברגע שהסרט הוקרן הוא הבין ש"החומה כבר לא שם", ושלאחר ההקרנה נדרשו רק זמן וביוורוקרטיה כדי שהמתואר בו יהפוך למציאות. ואכן, בעקבות הפעולה האמנותית והלחץ הציבורי שינתה העירייה את עמדתה, ובסופו של דבר, לאחר כמה חודשים, הוסרה החומה, ולילדי גוננים התאפשרה גישה ישירה לגן משחקים.

הסרת החומה בסרט הטרימה את הריסתה בפועל, כפי שפסלי העצים הטרימו את השטח הירוק, וכפי שההליכה במסלול הקיפוד הטרימה את הליכתם של אלפי אנשים ביום באותו המסלול לאחר שנבנה בו פארק המסילה. הסרט בישר

19 זהו שמו של שיר הנושא מתוך האלבום **The Wall** של להקת הרוק פינק פלויד. החומה מסמלת את דיכוי הפרט בחברה. במופעים של הלהקה היו בונים חומה ומפרקים אותה באלומות בסוף המופע.

20 על הפרויקט בתקשורת, ראו אלי, 2011; אלמן, 2011; חסון, 2011; מנדל, 2011.

שינוי במרחב האורבני הירושלמי, ומתן השם 'פארק' הדגים סקטיקה רטורית פוליטית, ולפיה פעולת הדיבור והמעשה האמנותי קודמים לתכנון ולבנייה. השימוש באמצעי ההתנגדות שג'יימס סקוט מכנה "כלי הנשק הפשוטים העומדים לרשות הקבוצות החלשות" (Scott, 1985, p. 29), ושבאו לידי ביטוי בפעולות הסטודנטים בשיתוף התושבים (פעולות שנעשו בלי אישורים מעיריית ירושלים), הוכיחו לתושבי גוננים כי ארגון נכון, הנהגה נכונה, שיתופי פעולה עם הגורמים הנכונים ויצירתיות עשויים להוביל לשינויים של ממש: הם מאפשרים לתושבים להשפיע על החלטות עירוניות, לעצב את עתידם ולהחזיר את המרחב הציבורי לידי הציבור. המשחק העדין בין ציות לחוק לבין קריאת תיגר עליו היו למסגרת הפעילות שבתוכה פעלו הסטודנטים, ובעקבותיהם תושבי השכונה. בחינת תהליך פיתוחו של פארק המסילה ותכנונו של פארק גוננים (בידי משרדו של האדריכל יאיר אביגדור בשיתוף תושבי השכונה)²¹ מראה כי גם אם הצלחתו של פרויקט מסוג זה תלויה בגורמים רבים, בנסיבות רבות ובדמויות מובילות, התושבים יכולים לעצב את שכונתם ואת עירם ואף לעצור את מימושן של תכניות עירוניות המקדמות אינטרסים כלכליים, ובשם היעילות, המודרניזציה או הפיתוח הכלכלי אינן קשובות לרצונות התושבים. אם ההתארגנות מצליחה, אם מכירים בכוח הרצון של התושבים, ואם משתמשים לשם כך בכלים אמנותיים ויצירתיים, מתרחשת פריצת דרך. כבר ב-1968 כתב אנרי לפבר על נחיצותה של האמנות ביצירתה של החברה האורבנית, בעיקר בזכות אופן ההתבוננות שלה בחיים בעיר בפרט ובחיים בכלל (Lefebvre, 1968).²² אמנם, בגלל הקשרים כלכליים, פוליטיים או היסטוריים למיניהם, שיתופי פעולה כאלה לא תמיד יעילים, אך במקרה שלנו אפשר המפגש בין קהילה של תושבים פעילים לבין הסטודנטים לאמנות יצירה של עיר אחרת, עיר שבה מרחבים יכולים להיפתח, חומות יכולות לעוף, מסלולים יכולים להפוך ממהירים לאטיים ושפות ותרבויות יכולות להתערבב. האתגר הבא הוא לשמר את האוטונומיה המחשבתית והארגונית של התושבים ולטפח אותה. במאמרו 'הזכות לעיר' כותב לפבר: "מדיניות היא הכרחית, אך היא אינה מספיקה. היא משתנה במהלך הוצאתה לפועל. רק כוח חברתי המסוגל לשקע את עצמו באורבני באמצעות התנסות

21 'פארק המסילה' הוקם לאורך פסי הרכבת הישנים, מתחנת הרכבת הראשונה שבתחילת רחוב עמק רפאים ועד תחנת הרכבת הפעילה במלחה. משם ממשיך הפארק עד עין יעל, פארק נחל רפאים וגן החיות. 'פארק גוננים' הוא הפארק שתוכנן בשיתוף התושבים ועתיד לקום בין שכונת גוננים לשכונת מקור חיים.

22 על ספרו המשפיע של לפבר, ראו, לדוגמה, Purcell, 2002

פוליטית מתמשכת יכול להיות אחראי למימושן של תכניות הנוגעות לחברה העירונית" (שם, עמ' 156-157 [התרגום שלי]).

סיכום

המאבק למען הקמת פארק המסילה ופארק גוננים לא היה תהליך ליניארי, אלא תהליך רב-קולי, והוא מאופיין בטקטיקות רבות ובפעולות שיעדיהן, היקפיהן ואמצעיהן מגוונים. במסגרת הפרק הזה ניסיתי לבטא את אחד הנרטיבים של סיפור הקמת פארק המסילה, נרטיב שניסה לחשוף את מורכבותו של התהליך ואת הדינמיקה של פיתוח פעילות משותפת של האקדמיה והקהילה. ממקרה זה אפשר ללמוד כי הצלחתו של תהליך כזה טמונה בכמה גורמים, כגון איתור של דמויות פעילות, התמדה, אפשרות לתגובה מהירה, פיתוח של יחסים לטווח ארוך, בנייה של אמון הדדי, הכרה בתפקידים של המשתתפים השונים, יצירתיות לצד פעילות מעשית ושימוש בטקטיקות המאפיינות את האמנות האקטיביסטית. היבטים אלו עיצבו את המסגרת לשיתוף הפעולה שהוביל לקידום תהליכים פורצי דרך במרחב העירוני הירושלמי. מההשוואה לפרויקט 'פארק פיקשן' בהמבורג אפשר ללמוד גם כי איום מצד הממסד יכול להפוך לגורם מלכד, להעצים את כוחה של הקהילה וליצור תנאים לשינוי. האם לולא היה איום לסלילת כביש מהיר הייתה מתרחשת התעוררות למען פיתוחו של פארק ירוק? קשה לענות על השאלה הזאת, אך ללא ספק, האיום האורבני תרם להתארגנות התושבים, ליוזמת הסטודנטים ולרצון לאחד כוחות למען פרויקט משותף, ובסופו של דבר הצליח הפרויקט לשנות לא רק את התכניות המסוימות האלה, אלא גם לתרום לשינוי גישתו של הממסד לפוטנציאל של כל התארגנות קהילתית. בפרויקט הזה, הפרויקט שליווינו ואנחנו ממשיכים ללוות בדרכים שונות, נוצרה תשתית לפיתוח אורבני שבה משתלבים ממסד, קהילה, אקדמיה וגופים אזרחיים אחרים. כל אלו מוצאים בהחלפת התנועה הבין-עירונית המהירה (של הרכבת ושל הכביש המתוכנן) בתנועה האטית של הליכה, קריאה, ריצה ורכיבה, המחברת בין השכונות, אפשרות לקיום אחר, אנושי ודמוקרטי יותר.

מקורות

- אלי, י' (2011, 14 ביוני). "UP" בירושלים: ילדי קטמון מעיפים את החומה. nrg. נדלה מתוך <http://www.nrg.co.il/online/54/ART2/250/020.html>
- אלמן, ר' (2011, 21 ביוני). צפו: סרטון המחאה של ילדי קטמון, mynet. נדלה מתוך <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4084163,00.html>

- דה סרטו, מ' (2012). *המצאת היומיום: אמנויות העשייה* (א' להב, מתרגם). תל אביב: רסלינג.
- חסון, נ' (2011, 14 ביוני). תושבי קטמון מוחים על החומה שבינם לשכונת מקור חיים. *הארץ*.
- חסון, נ' (2012, 3 ביולי). אושרה הקמת בסיס המכללות של צה"ל בהר הצופים, מעבר לתחומי הקו הירוק. *הארץ*.
- חסון, נ' (2013, 22 ביוני). הקיפוד שציווה במותו חיים ירוקים יותר לירושלמים. *הארץ*.
<http://www.ynet.co.il/architecture/articles/0,14710,L-3086765,00.html>
- יעקובסון, מ' (2011, 14 באוגוסט). ככה לא בונים קמפוס. *xnet*. נדלה מתוך <http://www.nrg.co.il/online/54/ART1/817/609.html>
- כל הזמן (2008, 27 בנובמבר). נחנך מסלול הקיפוד. *nrg*. נדלה מתוך <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4086729,00.html>
- מנדל, ר' (2011, 24 ביוני). ובלבה חומה: מי לא רוצה את ילדי הקטמונים. *ynet*, כתבת וידאו. נדלה מתוך <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4086729,00.html>
- פוקו, מ' (2010). *הטרוטופיה: על מרחבים אחרים* (א' אזולאי, תרגום אחרית דבר). תל אביב: רסלינג.
- פלג-רותם, ח' (2006, 10 בספטמבר). זריקת עידוד לירושלים: תחרות בינלאומית לתכנון קמפוס בצלאל במגרש הרוסים. *גלובס*.
- רוזנבלום, ק' (2014, 19 בינואר). פארק במקום כביש: כך ניצחו תושבי שכונות גוננים בירושלים במאבקם. *הארץ*.
- Firat, B. Ö., & Kuryel, A. (2010). Introduction – Cultural Activism: Practices, Dilemmas, and Possibilities. In B.Ö. Firat & A. Kuryel (Eds.), *Cultural Activism: Practices, Dilemmas, and Possibilities*. Thamyris/Intersecting Series 21 (pp. 9-20). Amsterdam & New York: Rodopi.
- Graeber, D. (2002). The New Anarchists. *New Left Review*, 13(January-February), 61-73.
- Grindon, G. (2010). The Notion of Irony in Cultural Activism, In B.Ö. Firat & A. Kuryel (Eds.), *Cultural Activism: Practices, Dilemmas, and Possibilities*, Thamyris/Intersecting Series 21 (pp. 21-34). Amsterdam & New York: Rodopi.
- Jordan, J. (2002). The Art of Necessity: The Subversive Imagination of Anti-Road Protest and Reclaim the Streets. In S. Duncombe (Ed.), *Cultural Resistance Reader* (pp. 347-357). London: Verso.
- Kester, G. H. (2011). *The One and the Many: Contemporary Collaborative Art in a Global Context*. Durham: Duke University Press.
- Lefebvre, H. (1968). *Le Droit à la ville* (2nd ed.). Paris: Anthropos.

- Lefebvre, H.(1996). The Right to the City. In: H. Lefebvre, *Writings on Cities* (E. Kofman & E. Lebas, Eds. and Trans.) (pp. 147-159). Oxford: Basil Blackwell.
- Purcell, M. (2002). Excavating Lefebvre: The Right to the City and Its Urban Politics of the Inhabitant. *GeoJournal*, 58(2-3), 99-108.
- Schäfer, C. (2004). The City Is Unwritten: Urban Experiences and Thoughts Seen Through Park Fiction. In B. Bloom & A. Bromberg (Eds.), *Belltown Paradise / Making Their Own Plans* (pp. 38-51). Chicago: WhiteWalls.
- Scott, J. C. (1977). Hegemony and the Peasantry. *Politics and Society*, 7(3), 267-296.
- Scott, J. C. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.
- Van Gennep, A. (1960). *The Rites of Passage* (M. B. Vizedom & G. L. Caffee, Trans.; S. T. Kimball, Introduction). Chicago: University of Chicago Press.